

УДК 356.251:355.35(430)

КУЦЬКА О.М.

ГОДІЙ М.В.

ЗАХОДИ НІМЕЦЬКОГО КОМАНДУВАННЯ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ СВОЇХ ВІЙСЬК У 1944–1945 рр.

Аналізується робота німецького командування щодо покращення морально-психологічного стану армії за наступними напрямками: укріплення пропагандистського апарату; посилення бойового духу військово-службовців; проведення контрпропагандистських заходів.

Ключові слова: пропаганда, контрпропаганда, політична робота, бойовий дух.

Актуальність теми. Динамічний ріст кількості воєнних конфліктів та локальних війн кінця ХХ – початку ХХІ ст. змушують воєнних теоретиків більш детально систематизувати питання забезпечення бойових дій. У рамках цих процесів не залишається поза увагою й інформаційно-психологічний вплив на власний особовий склад. І хоча такі поняття, як “інформаційна війна” та “інформаційно-психологічна боротьба”, є термінами, народженими кінцем ХХ ст., значний досвід історії пропагандистської і агітаційної роботи минулих війн надасть змогу більш ефективно використати можливості сучасних спеціальних органів у питаннях впливу на військову аудиторію. Власне, знання доцільності, правильності та своєчасності тих чи інших пропагандистських заходів за історичними прикладами слугують переходом до правильного розуміння планування та проведення сучасного пропагандистського забезпечення морально-психологічного стану особового складу своїх військ.

Новизна роботи витікає, по-перше, з недостатньої кількості вітчизняних публікацій, присвячених пропагандистській роботі чи інформаційно-психологічній боротьбі. По-друге,

Куцька Олеся Миколіївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Годій Михайло Васильович, викладач кафедри, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Куцька О.М., Годій М.В., 2012

дане дослідження намагатиметься надати питанню чіткі наукові рамки. По-третє, при проведенні дослідження автори опрацювають і відкривають широкому загалу нові документи, видані редакціями Міністерства оборони СРСР, які на період видання містили інформацію закритого характеру.

Аналіз наявних досліджень і публікацій свідчить, що попри значні дослідження досвіду пропагандистського забезпечення бойових дій у Другій світовій війні науковці надавали здебільшого загальну характеристику пропагандистській роботі німецького військово-політичного апарату (Д.О. Волкогонов, В.Г. Крисько, С.М. Ніконов). Щоправда, окремі дослідники (Г.Г. Почепцов, М.Л. Волковский, Л.Є. Леонтьєва) виокремлювали певні риси німецької пропаганди відповідно до розвитку ходу боїв на різних театрах воєнних дій. Внесок авторів у розробку даної проблематики полягає в узагальненні різнопланових заходів німецького керівництва, які були спрямовані на підвищення морально-психологічного стану військ та стану дисципліни в армії у 1944–1945 рр.

З вищезазначеного витікає *мета роботи* – дослідити основні напрями роботи військового керівництва Німеччини щодо підвищення морально-психологічного стану своїх військ у 1944–1945 рр.

Розпочинаючи викладення основного матеріалу, варто зауважити, що 1944 рік характеризується важкими поразками німецької армії на всіх фронтах та переможним наступом Червоної Армії. Такий стан справ на німецько-радянському фронті надломив моральний дух німецьких військовослужбовців і змусив військове командування Німеччини терміново провести широку систему заходів щодо посилення політичного та ідеологічного впливу на своїх солдатів та офіцерів.

Однією зі складових частин цієї системи було укріплення пропагандистського апарату в армії. Як відомо, одним із основних принципів німецького командування в галузі управління військами був принцип повної відповідальності командного складу за моральний стан і політичний вплив на підлеглих йому солдатів та відмова від створення особливого політапарату всередині армії. Проте в ході війни

виявилось, що командний склад був нездатний запобігти занепаду морального духу військ та росту поразницьких настроїв, особливо в середовищі солдатів. У зв'язку з цим у 1942 р. у німецькій армії було створено апарат “політичних офіцерів”. У свій час це нововведення було широко розрекламоване фашистськими засобами масової інформації як “найбільша гарантія міцності військової моралі”. Але зусилля “політичних офіцерів” також не дали намічених результатів. Нова реорганізація цього апарату наприкінці 1943 – початку 1944 р. повинна була забезпечити вирішення цього завдання. Відповідно до неї при верховному командуванні збройними силами було створено “штаб з національно-соціалістичного керівництва” військами; аналогічні штаби були створені при командуваннях окремими родами військ [1, 1–2]. Крім введення інституту “офіцерів з націонал-соціалістичного виховання”, німецьке керівництво з серпня 1944 р. запрактикувало “політичні групи”. До цього часу у гітлерівській армії, як відомо, формально партійні організації не створювались. До складу політичних груп входили не всі члени партії, а лише “найбільш переконані націонал-соціалісти, незалежно від чину”, а також “члени організацій, які контролюються партією”. Політичні групи підпорядковувались командирам частин, інструктувались і перевірялись ними та мали за завдання “допомагати командирі у виконанні ним завдань з націонал-соціалістичного керівництва” [2, 2]. Таким чином було створено розгалужений апарат, який у декілька разів перевищував попередній. Ця обставина особливо виокремлювалась за умови гострої нестачі офіцерських кадрів, яку відчувало німецьке командування у 1944–1945 рр.

Один із важливих кроків керівництва Німеччини, який було здійснено наприкінці 1944 р. з метою укріплення боездатності німецької армії, – відновлення фашистів, які перебували в армії на правах дійсних членів націонал-соціалістичної партії [3, 1]. Положення щодо членства були прописані у відповідному законі від 1 жовтня цього ж року і доведені до особового складу німецької армії через друковані та радіоджерела [2, 2]. Цей крок мав принципове значення. Він означав остаточну відмову від традиційного

принципу “армія поза політикою”. Таким чином було з’єднано воедино виконання військового обов’язку та націонал-соціалістичного світогляду, затверджено збереження звання члена партії на весь час дійсної військової служби та забезпечено виконання військовослужбовцями політичної роботи. Такий новий захід гітлерівців мав на меті пов’язати військовослужбовців, і в першу чергу офіцерів, з партією та фюрером. А отже, покласти відповідальність за війну на всю армію, що, в свою чергу, сприяло б культивуванню у військах страху перед можливим покаранням і стало ще одним чинником до стійкого протистояння.

Протягом 1944–1945 рр. в німецькій армії систематично проводилась посилена політична робота серед офіцерів та молодших командирів, яку організовували офіцери з націонал-соціалістичного керівництва. Саме останні щомісячно проводили одноденні “навчально-політичні збори”. Періодично німецьке командування організовувало в армійському тилу “курси” тривалістю у 5–10 діб [2, 3]. На вищезазначених заходах організовувались доповіді, вивчались зі слухачами патріотичні пісні, організовувались змагання, проводились практичні заняття з написання рефератів.

Заняття з солдатами проводились безпосередньо на опорних пунктах, у бліндажах та в командах [2, 5]. Німецьке командування вимагало, щоб пропагандисти охопили політико-ідеологічною роботою всіх військовослужбовців і з цією метою були використані будь-які умови, у тому числі години відпочинку, заняття з вогневої підготовки, час для чистки зброї і навіть обідня перерва.

Не варто забувати, що успіхам німецьких військ на початку війни значною мірою сприяли принцип “сліпої покори” і одночасно віра німецьких солдатів в “абсолютну непогрішимість” Гітлера та його генералів, у “непереможність” німецької армії, чого не скажеш про 1944 р.: тоді перед гітлерівським командуванням не стояли завдання боротьби з порушенням дисципліни як одного з факторів морально-психологічного клімату у підрозділах. Та переможна хода Червоної Армії по Україні, країнах Прибалтики та вступ на територію Західної Європи стали активніючим фактором зниження військової дисципліни,

фактором, який у ході подальших військових дій і важких втрат німців на радянсько-німецькому фронті набував усе більшого значення.

Тому подальший період часу ознаменувався активним використанням німецьким командуванням низки виправних та каральних закладів. Серед них:

військові в'язниці. До них потрапляли солдати та офіцери не лише за порушення у несенні військової служби, а й за висловлювання зневаги членам націонал-соціалістичної партії, критику наказів німецького командування, прослуховування іноземних радіопередач, ослаблення боєздатності армії, розмірковування про поразку Німеччини, самоушкодження, дезертирство тощо;

штрафні батальйони. Військовослужбовці потрапляли у них за ті ж порушення, що й у воєнні в'язниці. Штрафний батальйон, у якому панував порядок жорстких репресій, зазвичай спрямовувався на найнебезпечніші ділянки фронту, і тому його називали “командою смертників” [4].

Характерним для 1945 р. був розстріл за рішенням командира. Таке покарання застосовували проти солдатів, які відмовлялись виконувати накази, самовільно залишали поле бою, йшли на самоушкодження та дезертирство. Так, для вилову дезертирів та перебіжчиків чи тих, хто навмисно відстав від своїх частин, була добре відпрацьована охоронна служба – густа мережа чиновників спостереження і польова жандармерія. Крім того було видано низку наказів, які узаконювали жорстоку розправу як із перебіжчиками особисто, так і з їх сім'ями (розстріл, концтабір, позбавлення державної допомоги) [4, 1–34].

Одночасно з метою “безумовного закріплення” бойового духу німецьких солдатів і забезпечення їх “реальної можливості битись на смерть” за наказом верховного командування простір між 1-ю і 2-ю смугами оборони почали мінувати. Причому секретні проходи у мінному полі для зв'язку із підрозділами були відомі лише декільком офіцерам [5, 4].

Характерно, що жорсткі репресивні заходи у німецьких частинах нерідко поєднувались із заходами заохочення. Так, наприклад, полонені із Курляндського угруповання розповідали про наказ Шернера, за яким солдати та офіцери

окремих частин, які потрапили в оточення і пробились до своїх, належать до поголовного нагородження орденами. Подібне загальне нагородження в окремих частинах отримали всі солдати, які перебували у ротах вже декілька місяців і раніше не отримували відзнак [5, 8].

Відомі факти, коли офіцери запрошували солдатів у свої землянки та пригощали їх сигаретами і вином, вели “задушевні бесіди”. В окремих випадках навіть були введені додаткові пайки (зокрема горілчані), а також надання відпусток за “героїчні вчинки”. А, наприклад, у 121-й піхотній дивізії практикували наступні заохочення: за підбитий танк – 10–20 днів відпустки; за захоплення “язика” – одна пляшка горілки; за кожного вбитого росіянина – один день відпустки [5, 8].

З середини 1944 р. особливо широкого розмаху набуває німецька пропаганда на свої війська. Основний зміст пропаганди в даний період зводився до наступного:

1. Підкреслення виключної серйозності та загрозовості для німців становища на фронтах, особливо після вступу радянських військ на територію Східної Пруссії.

2. Наявність можливості для Німеччини досягнути компромісного виходу з війни. Віра у те, що в ході війни може наступити різкий поворот, який якщо не принесе Німеччині повну перемогу, то у будь-якому випадку надасть їй змогу укласти із союзниками почесний та вигідний мир.

3. Пояснення чисельної переваги Червоної Армії у живій силі, технічних засобах необхідністю забезпечення великої кількості німецьких військ на західному фронті.

4. Переконавання у неминучому розколі у таборі союзників. Після відкриття другого фронту та успіхів англо-американських військ на заході вони дещо ослабли, але, за свідченнями полонених, в останні місяці 1945 р. знову віджили.

5. Значна увага приділялась дієвості “народної війни” та “гігантським зусиллям” німецького тилу, швидкому надходженню на фронт великих людських резервів.

6. Спасіння Німеччини завдяки застосуванню “секретної зброї”. Полонені німецької армії до такої зброї відносили ракети “ФАУ-1” і “ФАУ-2”, говорили про широкомасштабну хімічну війну та пропаганду.

7. Посилення залякування солдатів наслідками поразки і “більшовизмом” [2, 6].

Водночас німецьке військове командування визнавало зростання дієвості радянської та англо-американської пропаганди серед німецьких військ. Німецькі солдати з більшим інтересом, ніж раніше, читали листівки та слухали звукопередачі. Потрапляючи у полон, деякі із солдатів здавали по декілька листівок-перепусток [7, 2].

У відповідь на це німецькими пропагандистами було розроблено низку контрпропагандистських заходів. У цій роботі німецьке командування вимагало, перш за все, застосування таких заходів, відповідно до яких листівки та звукопередачі не доходили б до солдатів. При цьому було вказано “придушувати або заглушати вогнем” звукомовні станції противника та суворо забороняти солдатам читати його листівки. Передача листівок товаришам або переписування їх змісту каралась як підрив військової міці. Під час масового скидання росіянами та їх союзниками агітаційних матеріалів наказувалось їх збирати та знищувати. Особливо це стосувалось місцевості поблизу шляхів сполучення та районів розміщення військових частин [7, 6–7].

Окрім того ставилась задача разом із розвідносеннями доповідати про усну пропаганду із зазначенням району, часу, тривалості передачі або повідомлення. А якщо є можливість, навести точний текст або уривки з нього. Німецькі розвідники повинні були сповіщати штаби про місце розповсюдження листівок, шляхи їх доставки (літаками, за допомогою артилерії, мінометів, рушничних гранат) та приблизну кількість примірників [7, 8].

Аналізуючи методи пропаганди противників, гітлерівське командування особливу увагу приділяло чуткам. Від офіцерів вимагалась негайна доповідь про кожну нову чутку, яка потрапила у середовище солдатів, і ведення посиленої роботи щодо її спростування [7, 8].

Загалом у веденні контрпропаганди німецькі спеціалісти використовували в основному два методи: по-перше, посилення пропаганди фашистського світогляду як такого, по-друге, намагання спростувати конкретні тези радянської та англо-американської пропаганди.

Висновки. Усі наведені вище дані свідчать про серйозні симптоми ослаблення у 1944–1945 рр. морально-психологічного стану німецької армії. Військове керівництво Німеччини правильно оцінило стан бойового духу своїх військ та своєчасно відреагувало на потреби пропагандистського забезпечення ходу операцій та боїв на європейському театрі воєнних дій.

1. Особистий архів Куцької О.М.: Реорганизация пропагандистского аппарата в немецко-фашистской армии [Ред. В. Тугарева] // Информационный бюллетень (Главного политического управления РККА). – М.: Центр. типография НКО им. К.Е. Ворошилова, 1944. – № 20(290). – Экз. № 203. – С. 1–4.
2. Особистий архів Куцької О.М.: Фашистская пропаганда в немецкой армии в связи с вступлением советских войск на территорию Восточной Пруссии [Ред. В. Тугарева] // Информационный бюллетень (Главного политического управления РККА). – М.: 1-я типография Упр. Воениздата НКО им. С.К. Тимошенко, 1944. – № 22(292). – С.1–10.
3. Особистий архів Куцької О.М.: Мероприятия гитлеровцев по усилению влияния фашистской партии в армии [Ред. К.Л. Селезнев] // Информационный бюллетень (Главного политического управления РККА). – М.: 1-я типография Упр. Воениздата НКО им. С.К. Тимошенко, 1945. – № 5(297). – С.1–8.
4. Особистий архів Куцької О.М.: Уманский Б. Система репрессий в немецко-фашистской армии / Б. Уманский [Ред. В. Тугарева] // Информационный бюллетень (Главного политического управления РККА). – М.: Центр. типография НКО СССР им. К.Е. Ворошилова, 1944. – № 21(291). – 44 с.
5. Особистий архів Куцької О.М.: Ослабление дисциплины в немецкой армии и мероприятия германского командования [Ред. К.Л. Селезнев] // Информационный бюллетень (Главного политического управления РККА). – М.: 1-я типография Упр. Воениздата НКО им. С.К. Тимошенко, 1945. – № 2(294). – С.1–13.
6. Особистий архів Куцької О.М.: Настроения немецких солдат и офицеров в связи с вступлением Красной армии на территорию Германии (обзор показаний военнопленных и трофейных документов) [Ред. К.Л. Селезнев] // Информационный бюллетень (Главного политического управления РККА). – М.: 1-я типография Упр. Воениздата НКО им. С.К. Тимошенко, 1945. – № 3(295). – С.32–41.
7. Особистий архів Куцької О.М.: Усиление борьбы фашистского командования против советской пропаганды (обзор трофейных документов) [Ред. К.Л. Селезнев] // Информационный бюллетень (Главного политического управления РККА). – М.: 1-я типография Упр. Воениздата НКО им. С.К. Тимошенко, 1945. – № 1(293). – С.1–3.

Надійшла до редколегії 20.09.2012 р.

Рецензент: *I.B. Penin*, кандидат історичних наук, доцент, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Куцкая О.Н., Годий М.В.

**МЕРЫ НЕМЕЦКОГО КОМАНДОВАНИЯ ПО ПОВЫШЕНИЮ
МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ СВОИХ ВОЙСК
В 1944–1945 гг.**

Анализируется работа немецкого командования в вопросе улучшения морально-психологического состояния армии по следующим направлениям: укрепление пропагандистского аппарата; усиление боевого духа военнослужащих; проведение контрпропагандистских мероприятий.

Ключевые слова: пропаганда, контрпропаганда, политическая работа, боевой дух.

Kutska O., Hodii M.

**MEASURES OF GERMAN COMMAND FOR THE UPGRADING
OF MORAL AND PSYCHOLOGICAL STATE OF THEIR FORCES
IN 1944–1945**

The work of German command concerning the improvement of moral and psychological state of forces are analyzed. The analysis is conducted in the following trends: strengthening of propaganda apparatus, upgrading of fighting spirit of the officers, realization of counterpropaganda measures.

Key words: propaganda, counterpropaganda, political work, fighting spirit.